

منطقه خزر: تشکلهای سیاسی، مسئله انرژی

و معماری جدید امنیتی

مرکز پژوهش و مطالعه منازعات^۱ وابسته به وزارت دفاع انگلستان جلسه کاری دوروزه‌ای درباره منطقه خزر: تشکلهای سیاسی، مسئله انرژی و معماری جدید امنیتی^۲ را برگزار نمود. این جلسه در روزهای دوشنبه ۲۴ و سه‌شنبه ۲۵ اردیبهشت ماه سال جاری در محل آکادمی سلطنتی امور نظامی که مرکز آموزش افسران ارتش انگلستان می‌باشد برگزار گردید.

اینجانب^۳ نیز از طرف جمهوری اسلامی ایران در میان شرکت‌کنندگانی از کشورهای ساحلی دریای خزر و سایر کشورهای ذی‌مدخل در این بحث به اجلاس دعوت شده بودم. قبل از پرداختن به آنچه که در دو روز ذکر شده گذشت ابتدا به معرفی مرکز مورد بحث می‌پردازم. مرکز پژوهش و مطالعه منازعات از سال ۱۹۷۲ صرفاً به منظور تحقیق، تحلیل و پی‌بردن به فلسفه نظامی و عملیات نیروهای نظامی شوروی تشکیل گردید. بنابراین این مرکز ابتدا به موضوعات نظامی، سیاسی، اجتماعی و امنیت بین‌المللی در شوروی سابق و اروپا می‌پرداخت. از سال ۱۹۹۳ وظایف مرکز گسترش یافت در حالی که عمده‌علاق آن مانند گذشته به مسائل روسیه معطوف می‌باشد.

این مرکز با استفاده از کتابها، مجله‌ها و مقاله‌های آشکار و مطالب غیرآشکار و نیز رایزنی با متخصصان دولتی و غیردولتی به تجزیه و تحلیل موضوعات پرداخته و حاصل کار خود را در اختیار وزارت دفاع انگلستان قرار می‌دهد. اکثر محققان مرکز به زبان روسی مسلط بوده و از منابع روسی بسیار استفاده می‌کنند.

اولین جلسه کاری ساعت ۹/۳۰ صبح روز دوشنبه با حضور کلیه مدعوین طبق برنامه

1. Conflict Studies Reserch Center

2. Caspian Region: Political Realignments, Energy Implication and The New Security Architecture

۳. این گزارش توسط آقای احمد حاجی‌حسینی مدیرکل دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی تهیه شده است.

اعلام شده توسط رئیس مرکز آقای چارلز دیک^۱ آغاز گردید. ایشان در مقدمه کوتاهی دلایل تشکیل این جلسه را لزوم آشنایی بیشتر با نظرات نمایندگان کشورهای ساحلی دریای خزر دانست و گفت ما بیشتر می‌خواهیم شما ابراز نظر نمایید و ما استفاده کنیم. وی اشاره نمود که ترتیبات موسوم به قواعد مؤسسه سلطنتی انگلستان^۲ در این جلسه رعایت می‌شود و آن این است که افراد در گفتگو و اظهار نظر آزادند و در هیچ کجا از ایشان نقل قول نمی‌شود. وی سپس از هم‌فکری و همکاری خانم دکتر شیرین آکینز رئیس‌بخش مطالعات آسیای مرکزی در مدرسه مطالعات شرقی دانشگاه لندن تشکر نمود و گفت آشنایی ایشان با شما مدعوین خارجی سبب شد که ما بتوانیم امروز در کنار هم به بررسی موضوع در دستور جلسه بپردازیم. وی از این پس ریاست جلسه صبح را به عهده خواهد گرفت و از اولین سخنران درخواست نمود که مطالب خود را بازگو نماید.

اولین سخنران خانم شیرین آکینز پیرامون اهمیت دریای خزر صحبت نمود. وی گفت دو سال پیش در مؤسسه سلطنتی انگلستان مطلبی بنام دریای ناشناخته ارائه نمودم و در آن توضیح دادم که در آینده میزان اهمیت این دریا مشخص می‌شود. وی گفت ما در این جلسه سه مطلب را دنبال می‌کنیم:

۱. ما می‌خواهیم بدانیم چه کسی تولیدات نفتی را کنترل می‌کند؟

۲. چه کسی نفت را خریداری می‌کند؟

۳. از چه طریقی این نفت انتقال می‌یابد.

در ادامه مشارالیه گفت تاکنون رژیم حقوقی دریای خزر مشخص نشده لکن به نظر می‌رسد اخیراً پیشرفتهایی بوده و نظرات کشورهای ساحلی به یکدیگر نزدیک گردیده است. خانم آکینز توضیح داد که عبور خطوط نفتی در گرو ثبات کشورهای ساحلی است که این خطوط از آنها عبور می‌کند و به نظر می‌رسد ترکیه و ایران با ثبات‌ترین کشورهای منطقه باشند. البته در مورد ترکیه ابهاماتی از نظر وضعیت داخلی وجود دارد. در جای دیگر ایشان این رویه را که طرحهای احداث خطوط لوله تماماً به سمت غرب است را مورد انتقاد قرار داد و گفت با توجه به مصرف انرژی در شبه‌قاره و آسیای دور به نظر می‌رسد مسیرهای دیگری نیز باید مورد بررسی و

1. Charles Dick

2. Chatham House Rule

برنامه‌ریزی قرار گیرند. در مورد ورود عراق به بازار نفت و تأثیر آن بر قیمت‌های نفت نیز توضیحاتی دادند و یادآور شدند که شرکت‌های بزرگ نفتی که توانایی اکتشاف و صدور نفت را دارند می‌خواهند نهایت استفاده را از سرمایه‌گذاری خود ببرند.

دومین سخنران آقای فرگسون از شرکت براون روت^۱ بود که در برنامه جلسه پیش‌بینی نشده بود و رئیس جلسه گفت که به واسطه عدم شرکت سفیر آمریکا در انگلستان که قرار بود در روز دوم به جلسه بپیوندد از نظرات آقای فرگسون استفاده می‌شود.

این سخنران با ارائه اسلایدهای مختلف از وضعیت خطوط لوله‌های موردنظر به اهمیت نفت این منطقه اشاره نمود. وی گفت از صدسال پیش منابع هیدروکربوری دریای خزر شناخته شده‌اند لکن روسیه همیشه آن را به صورت ذخیره برای خود نگهداشته بود. جمهوری آذربایجان اولین کشوری بود که بعد از فروپاشی شوروی از شرکت‌های غربی دعوت کرد که به این کشور بیایند و سپس قزاقستان نیز دعوت مشابهی به عمل آورد و ما اکنون در این دو کشور و نیز گرجستان دفتر کار داریم. وی با اشاره به نقشه گفت که خطوط لوله قبلی برای مصرف داخلی شوروی ساخته شده بود و تنها محل صدور نفت بندر نوروسیسک در دریای سیاه بود که کماکان در اختیار خود روسیه مانده است.

وی اضافه نمود اکنون که بحث بر سر احداث خط لوله جدید است شرکت‌های نفتی غربی تنها به اقتصادی بودن آن توجه نمی‌کنند. بلکه مسائل سیاسی در اولویت قرار می‌گیرد و بدین سبب است که کشوری مانند ایران به واسطه فشار آمریکا از این بحث مجزا می‌شود. البته این وضعیت ممکن است تا ده سال دیگر به کلی فرق کند. سخنران سپس به مشکل موجود در شبکه خطوط فعلی اشاره نمود و گفت:

۱. در خطوط لوله فعلی هر نوع نفتی جریان پیدا می‌کند که این برخلاف رویه غرب است و می‌بایست استانداردهای لازم در مورد نوع نفتی که این خطوط انتقال می‌دهند در نظر گرفته شود؛

۲. انتقال نفت در دریای سیاه بخاطر زمستانهای سخت منطقه برای کشتی‌ها کار خطرناکی است و بدین ترتیب زمان استفاده از خطوط لوله‌های منتهی به دریای سیاه محدود است.

۳. مضافاً بر دو مطلب فوق استفاده از تنگه بسفر و داردانل در آبهای ترکیه برای خروج نفتکشها بسیار نامناسب است و مجدداً خروج نفت را محدود می‌سازد.

آقای فرگسون گفت با توجه به اینکه غرب در نهایت طرح مسیرهای مختلف^۱ را مدنظر دارد لذا انتقال نفت از بندر باکو به بندر باتومی در گرجستان و ادامه فعالیت خط لوله دریای خزر که از منابع قزاقستان به بندر نوروسیسک می‌رود و نیز عبور خطوط از ایران و ترکیه را بهره‌برداری یا مطالعه می‌کند.

سخنران بعدی سرهنگ بازنشسته آقای بلندی^۲ از مرکز پژوهش و مطالعه منازعات بود که مقاله مبسوطی که بیشتر مجموعه مسائل تاریخی در آن ذکر کرده بود را ارائه نمود. آقای بلندی به رقابتهای تاریخی بین ایران، روسیه و ترکیه اشاره نمود و گفت پس از فروپاشی شوروی، ایران و ترکیه تلاش می‌کنند در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز نفوذ کنند. البته ایران و ترکیه خود نیز اختلافاتی دارند و نحوه نفوذ هرکدام از آنها متفاوت است. وی با توجه به قدرت منطقه‌ای ایران تلاش در راه حذف ایران از معادلات منطقه‌ای را غیر مؤثر دانست و گفت اکنون ایران و روسیه دو بازیگر اصلی منطقه دریای خزر هستند و بی‌شک اهمیت کار با ایران را فراموش نمود.

سخنران چهارم آقای سرتیپ اور^۳ تحلیلگر نظامی این مرکز پیرامون حضور نظامی روسیه در منطقه دریای خزر بود. ایشان در سخنرانی خود گفت که علائق روسیه به این منطقه به ۲۰۰ سال پیش برمی‌گردد که ارتش ترکمنستان و قوای قفقاز را حمایت می‌نمود. لکن اکنون با توجه به تغییر اوضاع در بعضی نقاط محصور مخصوصاً قفقاز شمالی در پی راههایی برای مقابله با خیزشهای منطقه‌ای است. وی گفت که حضور نظامی فعلی روسیه در منطقه برای مردم توجیح ندارد و حوادثی مانند حادثه سال ۱۹۸۹ در باکو و یا ۱۹۹۰ در تفلیس روحیه نظامیان روسیه در منطقه را بشدت تضعیف نموده است.

وی گفت که قبلاً ارتش روسیه یک فرماندهی نیروی جنوب را داشت که تمام مرز چین و افغانستان و ایران را می‌پوشاند لکن الان فقط در یک راهرویی از دریای خزر تا دریای سیاه حضور دارد. ایشان اشاره نمود که:

1. Multiple Route

2. Lt col(retd) Charles Blandy

3. Orr

۱. روسیه هنوز تجهیزات فراوانی در جنوب نگهداری می‌کند؛
 ۲. بسیار مشکل است که وضعیت جدید نیروهای روسیه در منطقه که در طول ۵ سال گذشته سازماندهی شده را ارزیابی نمود؛
 ۳. ارتش روسی - ترکمنی متشکل از ۱۱,۰۰۰ نفر برای غرب مهم است و باید از نحوه فعالیت آن خبردار شود.
- نامبرده سپس مشکلات و امیال ارتش روسیه را در طول چند سال گذشته پس از فروپاشی شوروی به شرح زیر ذکر نمود:
۱. نداشتن نیروی لازم برای کارهای محوله در قفقاز با توجه به اینکه مردم محلی با آنها همکاری نمی‌کنند؛
 ۲. روسیه در پی پیمانی مانند پیمان ورشو در منطقه است؛
 ۳. به واسطه مسائل اقتصادی مشکل آموزش بشدت ارتش منطقه‌ای روسیه را رنج می‌دهد و فرماندهان ترجیح می‌دهند از مهمات فقط در مواقع درگیری استفاده کنند نه برای آموزش و تمرین؛
 ۴. روحیه و نظم لازم در ارتش روسیه وجود ندارد.
- وی در ادامه گفت وضعیت نیروهای حافظ صلح روسی در تاجیکستان، گرجستان، قره‌باغ، مولداوی و بوسنی نامناسب است.
- در پایان سخنرانی ایشان سؤالاتی پیرامون حضور نظامی روسها در جمهوری‌ها و نیز توافق اخیر روسیه با قزاقستان و قرقیزستان مطرح گردید که وی گفت این توافق تجربه اول روسیه است و نتایج آن هنوز مشخص نیست.
- جلسه بعد از ظهر به ریاست دکتر واترز^۱ از مرکز پژوهش و مطالعه منازعات شروع شد. اولین سخنران این جلسه آقای کوچوموف مشاور بخش حقوقی وزارت خارجه ترکمنستان بود. ایشان کلاً به بحث رژیم حقوقی دریای خزر اشاره نمود و گفت ترکمنستان آماده است تا با اجماع طرحی را برای رژیم حقوقی دریا قبول کند.
- سخنران دوم آقای افندیف از سفارت جمهوری آذربایجان در لندن بود. ایشان در مقاله

خود بیشتر شرح توصیفی پیرامون جمهوری آذربایجان و قدمت و اهمیت آن داده بود ولی در ادامه مطالب خود به موضوعات دیگری اشاره نمود. وی گفت: ما با حضور نیروهای روسی در جمهوری آذربایجان به هر شکل مخالف هستیم و از جنگ روسها در چچن بسیار آسیب مالی دیده‌ایم. در مورد دریای خزر گفت نظر ما تقسیم دریا به مناطق مشخص برای هر کشور است. افتدیف در ادامه سخنان خود به منازعه قره‌باغ و فشار ارمنستان بر جمهوری آذربایجان اشاره کرد و خواستار احترام ارمنستان به مرزهای بین‌المللی شد.

اینجانب سخنران سوم جلسه بعد از ظهر بودم که با اشاره به مطالبی که تاکنون ارائه گردیده بود به وضعیت آسیب‌پذیر دریای خزر اشاره نمودم. بنده همان‌طور که در مقاله ارائه شده ذکر کردم به این نکته که این دریای منحصربه‌فرد آسیب‌پذیری‌هایی مانند آلودگی آبهای وارده به آن، بالا آمدن سطح آب دریا و غارت آبیان آن دارد، از دیگران خواستم این مسائل را مدنظر قرار دهند تا خزر در آینده به وضعیت مشابه دریاچه آرال دچار نشود.

در خصوص رژیم حقوقی دریای خزر اظهار داشتم که ابتکار بحث در این خصوص و تشکیل جلسه کارشناسان کشور ساحلی با دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران و مؤسسه مطالعات استراتژیک قزاقستان بود که بعد توسط اجلاس مدیران کل حقوقی وزارت خارجه کشورهای ساحلی در تهران و عشق‌آباد ادامه یافت و ضروری است که مباحث آنان هرچه زودتر به نتیجه برسد.

بنده با ذکر توافق ضمنی اکثر کشورهای ساحلی در خصوص رژیم حقوقی به آینده همکاری‌های منطقه‌ای پرداختم. از اینکه کشورهایی سعی دارند جمهوری اسلامی ایران را در منطقه منزوی نموده و نقش کشورمان را در مسائل منطقه‌ای کم‌رنگ کنند انتقاد نمودم و پیشرفت هرگونه طرحی را مشروط به حضور جمهوری اسلامی ایران دانستم. در ادامه با توجه به موقعیت ویژه تاریخی همکاری و ارتباط با روسیه به نقش مثبت همکاری‌های روسیه و ایران پرداخته و توطئه‌های دیگران در خصوص بزرگ‌نمایی خطرات این همکاری را برشمردم.

پس از صحبت‌های اینجانب سؤالات بسیار متنوعی از وضعیت ایران، روابط ایران و روسیه و نیز وضعیت دریای خزر پرسیده شد که به همگی پاسخ مناسب داده شد.

سخنران چهارم جلسه بعد از ظهر آقای لئونید اسکلیاروف^۱ مسئول بخش ایرانشناسی مؤسسه شرق شناسی مسکو بود. وی نیز در سخنرانی خود به تاریخ روابط ایران و روسیه و نوع تقسیم منافع ایران و شوروی در دریای خزر اشاره نمود و گفت: «حدود فعالیت ایران که به صورت ضمنی و با فشار سیاسی مطرح شده بود خط بندر آستارا به بندر حسین قلی بود». وی با توجه به مضایقی که در طول سالیان متعددی به ایران وارد شده است نقش ایران را در هرگونه همکاری منطقه‌ای واجب و لازم شمرد و از همکاری‌های منطقه‌ای ایران و روسیه بخوبی یاد کرد.

وی اظهار داشت: با توجه به آشنایی کامل به ایران و زبان فارسی پس از فروپاشی شوروی بنده نیز جزو گروهی بودم که فکر می‌کردم نفوذ ایران در آسیای مرکزی و قفقاز خطری برای روسیه است لکن عملکرد ایران نشان داد که فعالیت ایران برای بهبود و توسعه منطقه و برای اعمال حق طبیعی خود می‌باشد.

پس از سخنرانی آقای اسکلیاروف سؤالاتی از وی شد که بعضی از آنها به واسطه ادامه بدگمانی غرب نسبت به روسیه می‌توانست باشد تا در ارتباط با ایشان.

اولین جلسه روز دوم با سخنرانی آقای ویچسلاو گیزاتوف^۲ معاون وزارت خارجه قزاقستان شروع شد. وی با اشاره به توافق قزاقستان با روسیه بر سر تشکیل جلسه فوق‌العاده وزرای خارجه کشورهای ساحلی دریای خزر خبر از توافق مشابهی با ایران داد که روز قبل در تهران و هنگام اقامت آقای نظربایف رئیس‌جمهور قزاقستان از ایران به امضا رسیده بود. وی در سخنرانی بسیار متعادل و مثبت خود با واقع‌بینی مسائل موجود را مطرح نموده و خواستار همکاری کشورهای منطقه تا توافق بر سر رژیم حقوقی جدید دریای خزر شد. وی نقش جمهوری اسلامی ایران را در هرگونه همکاری منطقه‌ای حیاتی خواند و گفت کشورش هیچ مشکلی برای کار با ایران پیش‌رو ندارد.

سخنران دوم آقای تورکایا آتاوف^۳ استاد رشته روابط بین‌الملل دانشگاه آنکارا بود. وی مقاله مبسوط و مستندی به جلسه ارائه داده بود که بخشهایی از آن را برای حضار مطرح نمود. او

1. Leonid Skeliarov

2. V. Gizatov

3. Turkaya Ataov

گفت تجربه ترکیه سکولاریستی است و به نظر می‌رسد کشورهای جدیدالاستقلال منطقه دریای خزر مدل ترکیه را بر مدل‌های دیگر ترجیح دهند.

او به مواردی مانند خطر اسلام‌گرایی اشاره کرد و آنها را نادرست خواند و گفت ترکیه و ایران خطری برای این منطقه نیستند. در مورد رژیم حقوقی دریای خزر با عنایت به واقعیات گذشته از جمله تقسیم دریا بین ایران و شوروی به لزوم توافق کشورهای ساحلی اشاره نمود و گفت هر پیشرفتی در گرو این توافق می‌باشد. وی در ادامه صحبت خود با بزرگنمایی نقش ترکیه گفت که کشورش هرگونه آمادگی اجرایی برای حمل نفت دریای خزر را دارد.

پس از پایان سخنرانی سؤالات متعددی از وی شد. از جمله آقای کوئیکی^۱ از بخش جمهوری‌های جدیدالاستقلال وزارت خارجه ژاپن پیرامون ریشه ترک‌های ترکیه و نقشی که ترکیه برای خود در آسیای مرکزی و قفقاز می‌بیند سؤال نمود. آقای آتاوف گفت که این واقعیتی است که ترک‌های ترکیه در آسیای مرکزی دارند و خود را وابسته به آن منطقه می‌دانند و بدین سبب علقه‌های فرهنگی بین ترکیه و آسیای مرکزی و قفقاز فراوان است.

همچنین خانم آکینر از وی پیرامون نقش گروه‌هایی مانند گروه زمان از کشور ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز سؤال نمود که وی پاسخ داد این گروه‌ها ارتباطی با دولت ترکیه ندارند و بعضاً از عربستان پول دریافت می‌کنند.

در سؤال بعدی خانم آکینر از سخنران پیرامون از دست رفتن هویت ترکیه پس از تغییر القبای آن سؤال نمود و گفت چگونه ترکیه که خود از میراث گذشته‌اش محروم می‌باشد می‌تواند الگویی برای شکل گرفتن این کشورهای جدید باشد.

آقای آتاوف با شرح مبسوطی از علل تغییر خط ترکی از القبای عربی به لاتین سعی نمود روند حاکم را مطابق با مقتضیات زمان حاضر و توسعه و پیشرفت معرفی نماید. وی گفت الان ترکیه هم بخشی از اروپاست و هم جزو خاورمیانه و هم جزو جهان اسلام است و هم عفو ناتو و اینها مزیت‌های ترکیه است که کمتر کشوری آن را دارد و بدین سبب کشورهای حاشیه دریای خزر می‌توانند از این فرصت‌ها استفاده نمایند.

سخنران بعدی آقای دکتر رافی هوانسیان^۲ وزیر خارجه اسبق ارمنستان و رئیس مرکز

1. T.Koike

2. Dr Raffi Hovannisian

مطالعات ملی و بین‌المللی ارمنستان بود که مطالب مبسوطی به جلسه ارائه نموده بود و خلاصه‌ای از آن را قرائت نمود.

وی گفت که در هرگونه معادلات منطقه‌ای باید نقش روسیه و ایران لحاظ گردد و ارمنستان نیز به‌عنوان کشور همسایه کشورهای ساحلی دریای خزر باید در طرح‌های منطقه از جمله عبور خطوط لوله نفت در نظر گرفته شود. ایشان منازعه قره‌باغ و نقش تاریخی ترکیه در دشمنی با ارمنستان را دو مشکل عمده کشورش نامید و گفت غرب و بخصوص آلمان با توجه به نزدیکی با ترکیه در مورد روابط ترکیه و ارمنستان می‌تواند نقش خوبی ایفا نماید. مشارالیه گفت منازعه قره‌باغ یادگار دوران شوروی است و می‌بایست برای آن راه‌حلی مرضی‌الطرفین پیدا نمود. نامبرده نقش ترکیه، ایران و روسیه را در هرگونه فعالیت منطقه‌ای حیاتی خواند و گفت هیچ‌کدام از این کشورها را نباید در طرح‌های منطقه‌ای نادیده گرفت.

سخنران چهارم جلسه بعدازظهر آقای کوئیکی معاون مدیرکل بخش کشورهای جدیدالاستقلال وزارت خارجه ژاپن بود که بیشتر به کمک‌های ژاپن به کشورهای منطقه پس از فروپاشی شوروی اشاره نمود و گفت ژاپن کماکان آماده است تا با کمک‌های خود به توسعه هرچه بیشتر این منطقه کمک کند. این‌طور به نظر می‌رسد که وی و فرد دیگری از سفارت ژاپن در لندن که هر دو مسلط به زبان روسی بودند بیشتر در پی کسب اطلاعات از وضعیت منطقه بودند تا طرح موضوع مشخص. آقای کوئیکی در زمینه رژیم حقوقی دریای خزر با اشاره به اختلاف نظر بین نخست‌وزیر روسیه و وزارت امورخارجه آن کشور گفت ژاپن هر راه‌حلی که بتواند مشکل کشورهای منطقه از بین برده و آنها را در مسیر پیشرفت به سوی اقتصاد بازار هدایت کند را می‌پسندد.

در هنگام مطرح شدن سؤالات، آقای اولسون از شرکت نفت تروژاز طرف ژاپنی درباره چشم‌انداز سرمایه‌گذاری در جمهوری آذربایجان سؤال نمود که پاسخ مشخصی را نشنید. در اینجا خود آقای اولسون اشاره کرد که واقعیات منطقه را نباید فراموش نمود و مسائلی بدین شرح در منطقه وجود دارد:

۱. تکنولوژی روسها برای پیشرفت طرح‌های جدید کهنه است و باید از وسائل جدید که

عمدتاً غربی هستند بهره‌برداری نمود؛

۲. برای ورود تجهیزات مدرن توافق روسیه درخصوص استفاده از کانال ولگا- دن لازم است؛

۳. تجهیزات نفتی بسیار گران قیمت است و هیچ سکوی نفتی در غرب بیکار نمانده که آماده حمل به دریای خزر باشد؛

۴. هرگونه سرمایه گذاری احتیاج به حداقل ۷ سال کار دارد تا بازده داشته باشد.

در پاسخ سؤال دیگری از آقای کوئیکی در خصوص سرمایه گذاری ژاپن در منطقه آسیای مرکزی وی گفت: این منطقه از نظر ژاپن هنوز ثبات کافی برای سرمایه گذاری را ندارد لکن ژاپن سعی دارد بخاطر آسیایی بودن در توسعه منطقه کوشا باشد و از طرق مختلف از جمله OECD، سازمانهای اقتصادی بین المللی و یا وام دادن مستقیم به این روند سرعت بخشد.

جلسه پایانی این اجلاس کاری دو روزه ساعت ۴ بعد از ظهر آغاز گردید. بجز رودرویی مدعوین ترک با نماینده ارمنستان اکثر وقت این جلسه که جمع بندی کار بود به مواضع ایران و روسیه معطوف گردید. بنده با اغتنام فرصت و با توجه به گشایش خط آهن مشهد - سرخس- تجن پس از پخش مطالبی پیرامون راه آهن با نشان دادن عکس مسیر خط آهن فعلی و دو طرح دیگر یعنی خط آهن مشهد - کرمان و بافق - زاهدان به موقعیت ویژه کشورمان در منطقه اشاره نمودم. در اینجا فرصت خوبی برای مطرح بودن فراهم گردید که به لطف خداوند مورد توجه نیز قرار گرفت.

خانم آکینز در جمع بندی جلسه گفت: ما در انگلستان تاکنون در کمتر از دو سال سه جلسه پیرامون دریای خزر برگزار کرده ایم و ویژگی این جلسه حضور افرادی از کشورهای ساحلی و نیز مدعوین مشخص از کشورهایی که در درجات بعدی قرار دارند می باشد. وی گفت حاصل این جلسه مسئولین انگلیسی را بیش از پیش با مسائل دریای خزر آشنا می سازد. قرار است کلیه مقالات به صورت جزوه ای چاپ و در اختیار دیگران قرار گیرد.